

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ РІВНОСТІ

У статті розглядаються філософські, юридичні, соціальні проблеми, пов'язані з питанням реалізації принципу правової рівності. Досліджуються передумови та наслідки застосування системи компенсаторних заходів для пом'якшення соціальної нерівності.

Ключові слова: *рівність, компенсаторні заходи, меншини, соціальна несправедливість, дискримінація.*

В статье рассматриваются философские, юридические, социальные проблемы, связанные с вопросом реализации принципа правового равенства. Исследуются предпосылки и последствия применения системы компенсаторных мер для смягчения социального неравенства.

Ключевые слова: *равенство, компенсаторные меры, меньшинства, социальная несправедливость, дискриминация.*

The article examines the philosophical, legal and social issues related to the implementation of the principle of legal equality. We investigate the background and implications of the system of compensation measures to soften social inequality.

Key words: *equality, compensation measures, minorities, social injustice, discrimination.*

Актуальність теми. У преамбулі до Загальної декларації прав людини і громадянина наголошується, що «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав є основою свободи, справедливості та загального миру» [1]. У цьому реченні вказується одразу на декілька важливих принципів концепції прав людини. По-перше, метою утвердження і забезпечення прав кожного індивіда є встановлення мирного співіснування. По-друге, неухильне дотримання прав людини є умовою справедливого суспільства. По-третє, рівність визнається найважливішим принципом правопорядку. І, по-четверте, апелювання до людської гідності ставить питання метафізичного обґрунтування прав людини. Всі ці чинники визначають звернення до філософських роздумів про людину, її місця у суспільстві, сутність та зміст рівності і справедливості.

Аналіз літератури. Теоретичною базою дослідження стали фундаментальні праці таких філософів, Як Платон, Аристотель, Цицерон, Августин, Фома Аквінський, Н. Макіавеллі, Т. Мор, Т. Кампанелла, Б. Спіноза, Г. Гроцій, Т. Гобс, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель. Серед сучасних західних філософів і теоретиків права, які досліджували категорію рівності, слід назвати Д. Ллойда, Дж. Роулза, Р. Дворкіна, П. Рікера, Р. Нозіка, А. Токвіля, Б. Леоні

та ін., ідеї яких на міжнародному рівні сприяли актуалізації уваги до проблем негативного прояву згаданої ідеї – нерівності.

Постановка цілей і завдань дослідження. Метою дослідження є визначення системи ознак поняття «правова рівність». Завданнями дослідження є з'ясування сутності компенсаторних пільг для окремих категорій населення; формулювання основних проблем щодо реалізації принципу рівності та шляхів їх вирішення.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини щодо забезпечення правової рівності. **Предметом** є форми та способи реалізації законодавчої вимоги юридичної рівності всіх громадян.

Виклад основного матеріалу. Рівність є однією з ключових ознак права, яка відрізняє юридичні норми від інших видів соціальних норм. Якщо люди врегульовують суспільні відносини на засадах паритету, сприймаючи один одного як рівного собі, тоді вони керуються принципами права. Юридична рівність є рівністю формальною: кожна людина має однакові можливості для розвитку у будь-якій із сфер суспільного життя. Словами Конституції України, «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах» [2, ст. 21].

Така формальна рівність дозволяє сприймати людину дещо відсторонено, абстрагуючись від конкретних індивідуальних рис особистості. У правовідносинах для сторін не мають значення стать, вік, колір шкіри, рід занять, економічний чи соціальний статус. Людина сприймається у її сутнісній характеристиці – як розумна істота, здатна передбачати наслідки своїх дій та керувати власною поведінкою для забезпечення користі. Завдяки усвідомленню рівності всіх людей кожна особа може передбачити поведінку іншого суб'єкта правовідносин, оскільки базові цінності людського існування є спільними.

Усвідомлення та прийняття принципу юридичної рівності дозволяє людині визнати існування нерівності як засади формування суспільного ладу. Оскільки людина сприймає як об'єктивно існуючий той факт, що кожен може реалізуватися у будь-якій сфері діяльності, то цілком очевидно, що у кінцевому підсумку суспільство буде розшарованим на різні верстви населення. За умови чесної конкуренції успіх у житті означає вміння людини більш вдало розпорядитися тими можливостями, які гарантуються їй суспільством. Принцип рівності дозволяє людині нести відповідальність за власне життя, за свої перемоги та поразки. Усвідомлення екзистенційної відповідальності стимулює активний творчий потенціал; відчуття можливості реалізації навіть найбільш оптимістичних сценаріїв приносить натхнення; будь-який життєвий успіх сприймається як свідчення власної гідності. З іншого боку, за умови будь-якого порушення чесної конкуренції формальна рівність перетворюється на інструмент незаконного та несправедливого отримання доступу до життєвих благ.

Принцип правової рівності, пронизуючи всю правову систему, призводить до трансформації змісту соціальної справедливості.

Тотожність, абсолютна матеріальна чи суспільна рівність замінюється іншим типом рівності – рівністю юридичною. Обсяг соціальних благ, що належать людині, має співвідноситися з докладеними зусиллями. Іншими словами, за умови рівності прав, матеріальна чи соціальна нерівність є справедливою, якщо вона досягнута чесним шляхом.

Традиційно юридична рівність сприймається як рівність стартових можливостей. Народжуючись, кожна дитина має однакові права, зокрема можливості отримати освіту, обрати професію, реалізуватися у будь-якій сфері суспільних відносин. Цей принцип набуває особливої наочності в тих державах, де традиційно новонародженому надається певний «набір для виживання». Наприклад, у Фінляндії з 1938 р. видається коробка з найнеобхіднішими речами для дитини – одягом, білизною, книжками. Цю допомогу отримують усі верстви населення – від найбагатших до найбідніших, в тому числі і представники влади [Докладніше див. 6]. Таким чином, соціальна допомога від держави перетворюється на надзвичайно важливий символ – символ ідеї рівності можливостей.

Труднощі виникають, якщо почати занурюватися у зміст поняття «рівність можливостей». Дитина, народжуючись, потрапляє у певний соціальний контекст. І цей контекст залежить не тільки від країни народження і фінансового стану батьків, а й від загального способу їх життя, роду занять. Цей факт значно ускладнює можливість сприйняття ідеї рівності можливостей як основи соціального порядку. Так, рівний доступ до освіти є одним із ключових елементів рівності можливостей. Разом з тим, за наведеною Головним Секретарем ООН статистикою, станом на вересень 2013 р. доступу навіть до початкової освіти позбавлені 57 млн. дітей на планеті [7]. Тому ООН однією з пріоритетних цілей розвитку тисячоліття визначило необхідність до 2015 р. надати доступ до початкової освіти всім дітям на планеті [9, п. 19].

Питання полягає у тому, чи повинне суспільство забезпечувати компенсаційні механізми з тим, щоб хоча б частково «вирівняти» різні стартові умови? Якщо відповідь є ствердною, то тоді проблема переноситься на створення цілої системи компенсацій у зв'язку з найрізноманітнішими життєвими обставинами – фізичними вадами, генетичними чи хронічними захворюваннями, природними перевагами через привабливість, обдарованість чи розумність тощо. З кожною такою обставиною, яка враховується правовою системою, від початкового ідеалу формальної рівності залишається все менше. Крім того, невідворотними є суперечки щодо доцільності тих чи інших конкретних компенсаторних заходів.

Як правило, компенсаторними заходами стають запровадження квот для окремих категорій населення при прийнятті на роботу, вступу до університету чи обранні до парламенту. В Україні такі додаткові гарантії надаються окремим верствам населення (зокрема, інвалідам) при працевлаштуванні [4, ст. 14]. Кожне підприємство з чисельністю працівників більше 20 зобов'язано працевлаштувати на

роботу представників соціально незахищених верств населення в кількості 5% від штатного розкладу. В багатьох країнах існують квоти у парламенті для жінок (від 30 до 50%) чи представників національних, мовних чи релігійних меншин. В США суттєвою проблемою є квоти для расових меншин при вступі до університетів [9, с. 416-417]. Показовою з цієї точки зору є справа «Каліфорнійський університет проти Алана Бакка», щодо якої Верховний суд США виніс рішення 28 червня 1978 р. Алан Бакк стверджував, що він міг би вступити до університету, якби мав інший колір шкіри, оскільки 16% усіх місць надавалися виключно представникам національних меншин, і вступники за цією квотою мали менші бали, ніж Алан Бакк. У цьому рішенні Верховного суду США визнано незаконною та дискримінаційною практику надання преференційних квот національним меншинам при вступі до вищого навчального закладу: «Гарантія рівного захисту законами не може означати одне в застосуванні до однієї людини й інше – в застосуванні до людини з іншим кольором шкіри. Якщо обидві людини не отримують одного й того самого захисту, то він не є рівним» [5, с. 270]. При винесенні рішення судді виходили з декількох основних міркувань. По-перше, така позитивна дискримінація є своєрідною формою колективної відповідальності (у даному випадку білих людей перед афроамериканцями) за вчинені раніше злочини. Право ж встановлює лише індивідуальну відповідальність особи за вчинені нею діяння. По-друге, несправедливим є змушувати окрему людину терпіти дискримінацію через кимось завдані образи. І, основне, що «програми, побудовані на преференціях, можуть лише сприяти поширенню стереотипних уявлень – нібито певні групи не можуть досягти успіхів без спеціальної опіки, в основі якої лежать чинники, що не мають стосунку до реальних заслуг окремих людей» [5, с. 275-276]. Саме соціальні дискримінаційні стереотипи призводять до того, що навіть за наявності закріплення рівності чоловіків та жінок на міжнародному [2] і національному рівнях [3, ст. 24], в українському суспільстві існує досить серйозна проблема нерівності оплати праці, доступу до керівних посад тощо. «Так, різниця в заробітній платі жінок і чоловіків за працю рівної цінності складає більше 25% на користь останніх» [8]. На виборах 2012 р. зареєстровано кандидатами у депутати по мажоритарних округах «389 жінок на 2720 чоловіків. Частка жінок у партійних списках становить 19,14%, тобто 533 жінки серед 2785 кандидатів за партійними списками» [8].

Фактично позитивна дискримінація може бути виправдана із мотивів соціальної справедливості, але вона, таким чином, виключає певну частину населення з правового поля у тих чи інших відносинах. Компенсаторні заходи необхідні лише в тому випадку, коли ми сприймаємо представника іншої національності, жінку, інваліда неспроможним (або менш спроможним) досягти успіху у житті. Отже, ми надаємо їм допомогу, виходячи з міркувань моралі. Більше того, вони самі починають сприймати наявні расові, національні, релігійні,

статеві ознаки як перешкоду для власного розвитку, та все більше перекидати відповідальність за власний успіх на суспільство й державу. Передбачання на законодавчому рівні пільг та преференцій для окремих категорій населення означає, що суспільство вважає окремі ознаки визначальними для можливості реалізації.

Іншим видом компенсаторних заходів є економічна допомога з боку держави або суспільства. На цьому рівні розрізняються два аспекти. По-перше, мова може йти про державні соціальні виплати всім інвалідам, незалежно від їх матеріального стану. У такому разі економічна допомога спрямована на спробу вирівнювання стартових можливостей. По-друге, матеріальні ресурси можуть надаватися для підтримки тих людей, які з певних причин не змогли реалізуватися у житті, або, мовою законодавства – представникам соціально незахищених верств населення. Практика демонструє, що менший рівень державної економічної підтримки часто пов'язаний зі збільшенням добродійності та волонтерського руху. Так, у США понад 44 млн. людей (22%), у Великобританії близько 15 млн. (30%), у Норвегії – трохи менше 2 млн. (52%, або кожен другий громадянин!) поряд із основною роботою займаються волонтерською діяльністю [Докладніше див. 10]. Звичайно, для збільшення обсягів благодійницької та волонтерської діяльності потрібно не тільки зменшення рівня соціальної допомоги. Вирішення юридичних питань (доступності благодійництва, убезпеченості від зловживань у цій сфері, розробка системи заохочень) повинно поєднуватися з підвищенням соціальної престижності благодійництва та волонтерства.

Справжнє поняття правової рівності виключає будь-яку дискримінацію, в тому числі і позитивну. Вивільнення від дискримінаційних стереотипів – це питання кропіткої роботи над змінами суспільного мислення, законодавчої системи, створення життєвого простору, який забезпечує використання різними верствами населення наданих їм прав. Створення у державі такої інфраструктури, яка б дозволила інвалідам вести самостійне активне життя, означає можливість скасування цілого ряду пільг, які сьогодні надаються державою. Формування архітектурного ландшафту, яким було б зручно користуватися всім громадянам держави, замість передбачення винятків із правової рівності, дозволило б укріпити відчуття справедливості правового та суспільного порядку. Забезпечення реальної толерантності суспільства до жінок, національних меншин й інвалідів означає підвищення у них власної самооцінки, формування відчуття власної гідності.

Висновок. Втілення правової рівності у суспільних відносинах відбудеться тільки тоді, коли при вступі до університету, прийнятті на роботу, підвищенні на посаді, обранні до парламенту такі фактори, як стать, релігія, колір шкіри, мова, національність не будуть мати жодного значення, як зараз не мають значення колір волосся чи очей. Формальна юридична рівність дозволяє розкритися тій нерівності, яка закладена в людство природою і є рушійною силою суспільного прогресу.

Використана література

1. Загальна декларація прав людини. Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III). Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // Офіційний вісник України від 15.12.2008. – 2008. – № 93. – С. 89. – Ст. 3103. – Код акту 45085/2008.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок // Бібліотечка голови профспілкового комітету. – 2005 р. – № 5. – Ст. 2.
3. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Про зайнятість населення : Закон України від 5 липня 2012 року № 5067-VI // Голос України. – 2012. – № 153-154. – Ст. 14.
5. Каліфорнійський університет проти Алана Бакка // Громадянські права. Рішення Верховного Суду США. XX століття [Текст]. – Пер. з англ. – К. : Оптима, 2005. – 304 с.
6. Ли, Х. Почему финские младенцы спят в коробках? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/russian/society/2013/06/130604_finnish_babies.shtml
7. Пан Ги Мун призвал мировых лидеров помочь 57 миллионам детей, лишенным возможности учиться [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/news/story.asp?NewsID=20287#.UoyVRtJFAwE>
8. Права людини в Україні 2012. Доповіді правозахисних організацій // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1362661718>
9. Clayton, M. On Widening Participation in Higher Education Through Positive Discrimination // Journal of Philosophy of Education. Volume 46, Issue 3, August 2012. – P. 414-431.
10. Global Civil Society : Dimensions of the Nonprofit Sector, Volume 2 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://ccss.jhu.edu/publications-findings?did=308>
11. United Nations Millennium Declaration : Resolution adopted by the General Assembly. 18 September 2000 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/55/2

Стаття надійшла до редакції 29.08.2014 р.